

XVIII a. II pusės Vilniaus vargonadarių mokyklos vargonų prospektai

Girėnas Povilionis

*Vilniaus dailės akademija,
Maironio g. 6 LT-01124 Vilnius,
Lietuva*

Straipsnyje nagrinėjami XVIII a. II pusės Vilniaus vargonadarių mokyklos vargonų prospektai, aktualizuojamas šios mokyklos savarankiškumo klausimas. Vilniaus mokyklos meistrų darbų originalumas grindžiamas vargonų prospekto architektūrine dalimi. Publikacijoje aptariama Vilniaus mokyklos kilmė, sąsajos ir panašumai su Karaliaučiaus mokykla, nagrinėjama prospektų evoliucija ir pateikiamos įvairios jų modifikacijos. Taip pat tęsiama Vilniaus barokinių vargonų klaidingos autorystės, priskiriant juos Karaliaučiaus meistrui A. G. Casparini, problema (rekonstruojamas Vilniaus Arkikatedros vargonų prospekto autentiškas veidas – N. Jantzono vargonų Budslavo bažnyčioje analogas).

Raktažodžiai: vargonai, vargonų prospektai, Vilniaus vargonų mokykla, Karaliaučiaus ir Vilniaus vargonų meistrai (J. J. Mosengelis, G. S. Caspari, A. G. Casparini, A. G. Zelle, J. Ch. Ungefugas, N. Jantzonas, J. Fr. Scheels, L. Klimowiczius)

Ilgą laiką XVIII a. Vilniaus vargonadariai istoriografijoje buvo menkai težinomi, vargonų tyrinėtojai jiems priskirdavo tik mažuosius instrumentus, o didžiuosius laikė Karaliaučiaus meistrų darbais. Didžiąją Lietuvos barokinių vargonų dalį sudarė nedideli pozityvai, todėl lietuviški instrumentai laikyti provincialiais, originalumo stokojančiais ir Rytprūsių meistrų darbus kartojančiais kūriniams. Tačiau XVIII a. Vilniuje būta stipraus vargonų meistrų branduolio, sukūrusio didelių Vakarų Europos lygio instrumentų. Tai – meistrų Arendto Gerhardto Zelle's, Joachimo Friedricho Scheelio, Ludwiko Klimowicziaus, Nicolauso Jantzono kūriniai.

Nors Lietuvoje išlikusių barokinių vargonų autorystę nustatyti sudėtinga dėl tiesioginių archyvinų šaltinių stokos, taip pat dėl instrumentų būklės (laikui bėgant daugelis vargonų buvo perdaryti: išliko tik atskirų registrų vamzdžiai, dumplės, meniniai prospektai), tačiau pastarųjų metų tyrimai po truputį atskleidžia tikruosius vargonų autorius, o dalis vargonų priskiriama kuriai nors mokyklai.

Kadangi į Rytų Europą vargonadarių amato tradicijos dažniausiai sklido iš Rytprūsių (ypač Karaliaučiaus), Vilniaus meistrų darbus neretai priskirdavo Karaliaučiaus amatininkams. Tačiau būta ir priešingų faktų, pavyzdžiui, meistro Johanno Christopho Ungefugo (Jan Ungefug, Ungefugt, Ungefunt ~1725–1788¹) atvejis. 1742–1750 m. J. Ch. Ungefugas minimas kaip meistro Arendto Gerhardto Zelle's dirbtuvių Vilniuje pameistras². Vėliau išvyko į Rytų Prūsiją,

įsikūrė Elko mieste (Mozūrijoje)³, 1750 m. gavo Lenkijos, o 1763 m. – Prūsijos Karaliaus vargonų meistro privilegiją⁴. Pas J. Ch. Ungefugą 1762–1769 m. mokėsi vienas žymiausių XVIII–XIX a. lenkų kilmės⁵ Danijos⁶ vargonų meistrų Danielius Wroblewsky's⁷ (Wróblewski, Wrobel, 1744–1818). Tai patvirtina svarbų A. G. Zelle's vaidmenį Vilniaus vargonų mokyklos istorijoje ir kartu svarų, nors ir netiesioginių, įnašą į Lenkijos (Mozūrijos regiono) vargonų kultūrą, o gal ir į Danijos.

Tyrinėjant XVIII a. II pusės Lietuvos vargonų istoriją ir istoriografiją⁸ matyti, kad Vilniaus meistrų autoritetui iškilti trukdė sąsajos su Karaliaučiaus mokykla, panašūs darbai, pavyzdžiui, į 1776 m. Vilniaus Šv. Dvasios (dominikonų) bažnyčioje Karaliaučiaus meistro Adamo Gottlobo Casparini pastatytus vargonus⁹. Tačiau ne tiek A. G. Casparini ir Vilniaus meistrų kūrinių panašumai, kiek tikriausiai Šv. Dvasios bažnyčios vargonų priekyje, tarp medžio ornamentų, specialiai išskobta meistro Casparini pavardė suteikė pagrindą įvairiems teiginiams ir hipotezėms. Ši pavardė vargonų tyrinėtojams tapo žinomiausia ir įtikinamiausia.

Toliau aptarsime keletą hipotezių, klaidingai Vilniaus meistrų darbų autorystę suteikiančių A. G. Casparini. Kadangi, kaip jau minėjau, A. G. Casparini vargonų Vilniuje kompozicija turi daug panašumų su vilniečių meistrų darbais¹⁰, todėl ilgą laiką šiam meistrui buvo priskiriami ir Vilniaus Arkikatedros bei Šv. Jonų bažnyčios didieji vargonai¹¹, taip pat Vil-

niaus bernardinų, Evangelikų liuteronų, kartais Tytuvėnų, Troškūnų, Budslavo, Rožanystoko ir dar keletu Lietuvos bažnyčių vargonai. Vilniaus vargonų mokyklos įkūrėjas meistras A. G. Zelle amato mokėsi Karaliaučiuje. Jo ir mokinių darbuose atsispindėjo Rytprūsių vargonų tradicijos. Matyt, todėl vilniečių darbai ilgainiui buvo priskirti Karaliaučiaus meistrams, o didžiausieji instrumentai – A. G. Casparini. Vilniaus Arkikatedros ir Šv. Jonų bažnyčios vargonai pastarojo darbu tikriausiai laikyti todėl, kad XIX a. perstatinėjant instrumentus abu prospektai buvo padidinti ir modifikuoti pagal Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje esantį pavyzdį¹².

Šiandien Vilniaus Arkikatedroje stovinčių vargonų prospekte galima įžvelgti originalo ir dviejų rekonstrukcijų elementus. Šie vargonai apie 1780–1785 m. pastatyti Vilniaus Augustinų bažnyčioje, į Arkikatedrą perkelti 1857 m., vėliau keletą kartų padidinti (paaukštinti ir paplatinti). Apie Arkikatedros ir Šv. Jonų bažnyčios vargonų prospektus rašę menotyrininkai M. Morelowskis (1938–1939 m.) ir E. Smulikowska (1989 m.) įtvirtino skaudžias klaidas¹³, trukdžiusias atskleisti Vilniaus vargonų meistrų mokyklos savarankiškumą. E. Smulikowskos knygoje teigiama, kad Vilniaus Arkikatedros vargonus pastatė meistras Dominykas Adamas Casparini¹⁴, o XIX a. iš esmės modifikuotas XVIII a. prospektas pateikiamas kaip vientisas rokoko kūrinys, papuoštas penkių figūrų skulptūriniu grupe¹⁵. Prigimtinę šių vargonų vietą Augustinų bažnyčioje riboja ankštas vargonų choro plotis ir aukštis, todėl papildomos skulptūros atsirado tik po kelių XIX a. rekonstrukcijų¹⁶ (1 pav.). Iš pradžių šis prospektas buvo daug mažesnis ir galėjo turėti tik Karaliaus Dovydo skulptūrą¹⁷. Rekonstravus prospektą, išvystame Vilniaus vargonų meistro N. Jantzono 1783 m. (2 pav.) datuojamų Budslavo bernardinų bažnyčios vargonų prospekto analogą¹⁸. Patyrinėjus abiejų instrumentų dispozicijas, atsiveria neginčijami instrumentų panašumai, leidžiantys Vilniaus Augustinų bažnyčios vargonus priskirti N. Janzonui¹⁹.

Gerokai keblesnė Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų prospekto autentiškos išvaizdos rekonstrukcija. Rekonstruotąjį prospektą galima laikyti Vilniaus vargonų mokyklos etalonu, nors iki šiol istoriografijoje šie vargonai taip pat laikyti A. G. Casparini darbu²⁰. Minėtame veikalė E. Smulikowska meistrui A. G. Casparini priskiria ir A. G. Zelle's vargonus Vilniaus liuteronų bažnyčioje²¹ (nors pastarieji tik po 1888 m. rekonstrukcijos tapo dideliais vargonais²²).

Vilniaus meistrų darbus A. G. Casparini pirmasis priskyre J. Galiczius savo straipsniuose dar 1861 m.²³, vėliau jo teoriją įtvirtino ir papildė M. Morelowskis²⁴, J. Gołasas, E. Smulikowska ir daugelis kitų autorių. Kadangi M. Morelowskio ir E. Smulikowskos straipsniuose tiek Vilniaus Arkikatedros, tiek Šv. Jonų, tiek liuteronų bažnyčių vargonų prospektų analizėms pasirinktos ne autentiškos, o dabartinės, t. y. jau mo-

difikuotos, formos (padarytos XIX a. rekonstrukcijų metu pagal Vilniaus dominikonų bažnyčios vargonų pavyzdį), tad pateiktieji jų panašumai į Karaliaučiaus meistrų darbus yra labai įtikinami. Šiame straipsnyje siekiama ištaisyti besikartojančias klaidas, iš užmaršties prikelti Lietuvos meistrų vardus ir pristatyti juos savarankiškos Vilniaus vargonadarių mokyklos kontekste. Atkūrus Vilniaus Šv. Jonų, Arkikatedros ir liuteronų bažnyčių vargonų prospektų autentišką išvaizdą, išvydus originalius Vilniaus meistrų darbus, toliau galima nagrinėti Vilniaus mokyklos ypatumus.

Vilniaus mokyklos prospektų kompozicija neatsitiktinai yra Karaliaučiaus vargonų mokyklos tradicijų tąsa, nes vilnietiškos mokyklos įkūrėjas meistras A. G. Zelle buvo Karaliaučiaus meistro Georgo Sigismundo Caspari (Caspar) (1693–1741²⁵) mokinys, o pastarasis – Karaliaučiaus vargonų meistro Johano Josua Mosengelio (1663–1731) žentas. Tiek G. S. Caspari, tiek J. J. Mosengelis mokėsi pas meistrą Johanną Tobiasą Gottfriedą Trostą²⁶, vėliau abu tapo privilegijuotais Karaliaučiaus rūmų meistras²⁷, o A. G. Casparini buvo Heinricho Gottfriedo Trosto²⁸ mokinys. G. S. Caspari mirus, A. G. Zelle jau turėjo solidžią vargonų meistro patirtį ir kvalifikaciją, todėl 1742 m. siekė atsilaisvinsios Karaliaučiaus rūmų meistro pareigybes. Tačiau jį lydėjo nesėkmė – šią vietą užėmė G. S. Caspari sūnėnas A. G. Casparini. Nors A. G. Zelle turėjo solidesnę amato patirtį nei vos 27-erių A. G. Casparini, tačiau čia tikriausiai lėmė žymiosios vargonadirbių giminės įtaka, nes pralaimėjimo atveju A. G. Casparini būtų tekę darbo ieškotis kitur. Netekęs paskutinės galimybės įsikurti Karaliaučiuje, nuo 1742 m. A. G. Zelle visam laikui apsisusto Vilniuje²⁹.

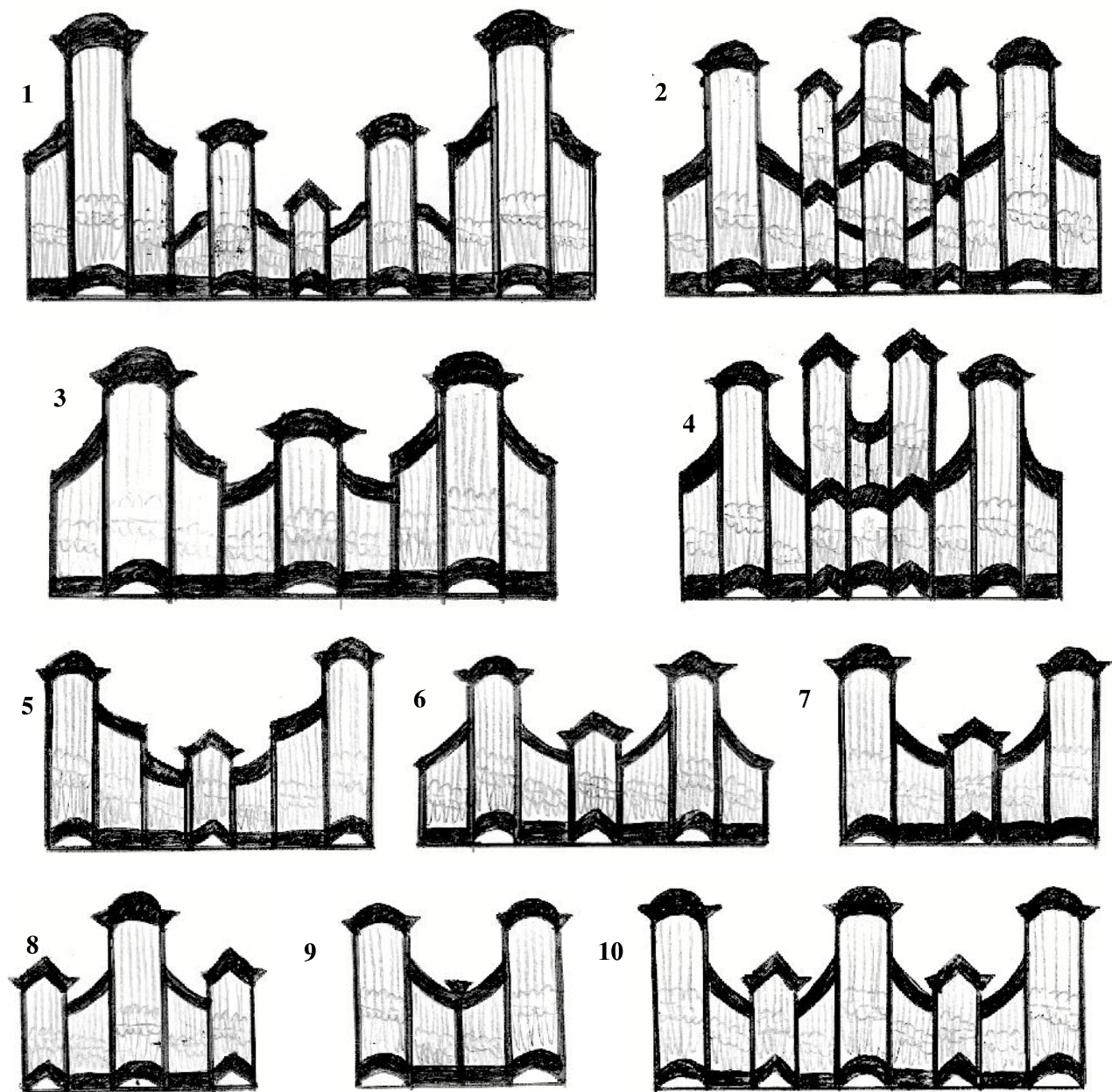
XVIII a. I pusėje Vilniuje nebuvo kvalifikuotų vargonų meistrų, todėl A. G. Zelle atėjo į beveik laisvą nišą. Čia jis išugdė visą Vilniaus vargonų mokyklos meistrų kartą: J. Ch. Ungefuga, sūnus Michaelį ir Paulių Gerardą, žentą N. Jantzoną³⁰. Nors, remdamiesi istorinėmis žiniomis, galime teigti, kad A. G. Zelle's profesinė kvalifikacija buvo aukšta (turėjo meistro vardą – vok. *Werkmeister*), tačiau mažai težinoma apie jo sukurtus vargonus, o iš Lietuvoje išlikusių XVIII a. vidurio instrumentų sunku kuriuos nors priskirti jo rankai, išskyrus Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios instrumento fragmentus, dabar esančius Šv. Jurgio bažnyčios vargonų viduje³¹. Nuodugniau patyrinėjus pastarųjų vargonų dar 1861 m. buvusią dispoziciją paaiškėja, kad abiejų manualų dispozicijos yra skirtingų tipų, o antrojo labai primena su Karaliaučiaus mokykla susietų meistrų – Matthia-s'o Obucho³² (minimas 1690–1726), G. S. Caspari³³ (1693–1731), Jono Wisteniaus³⁴ (1700–1777) – vargonų stilistiką³⁵. Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčios vargonų prospekto kompozicija ir drožiniai yra vėlesni nei 1740 m., o vargonų viršuje esantis kartušas su herbu tiksliai atkartoja kiek aukščiau vargonų, virš galinio bažnyčios lango, išpieštą herbą. Taigi tikėtina, kad į

1 pav. Vilniaus Arkikatedros vargonų dabartinis vaizdas, G. Povilionio nuotrauka

2 pav. Vilniaus Arkikatedros vargonų rekonstruotas autentiškas vaizdas, G. Povilionio nuotrauka, montažas – Rimos Povilionienės

3 pav. XVIII a II p. Vilniaus mokyklos vargonų prospektų tipai:

- 1 – Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios didieji vargonai (1765–1766 m.);
- 2 – Vilniaus Bernardinų (1764–1766 m.), Linkuvos (1764 m.) bažnyčių vargonai;
- 3 – Vilniaus Arkikatedros (XVIII a. 9-asis deš.), Budslavo (1783 m.) bernardinų bažnyčių vargonai;
- 4 – Tytuvėnų (1789 m.) ir Troškūnų (1790 m.) bernardinų, Kurtuvėnų (iki 1793 m.) bažnyčių vargonai;
- 5 – Stakliškių (po 1782 m.) bažnyčios vargonai;
- 6 – Vilniaus Šv. Jurgio (apie 1760–1770 m.), Visų šventųjų (apie 1770 m.), Jiezno (iki 1782 m.), Jonišio (Molėtų r., apie 1780 m.), Jūžintų (po 1792 m.), Šeduvos (apie 1790 m.), Tverų (XVIII a. pab.), Sedos (1801 m.), Laši (1798 m.) ir kt. bažnyčių vargonai;
- 7 – Vilniaus Šv. Mikalojaus (XVIII a. IV ketv.), Semeliškių (1781 m.), Kėdainių (XVIII a. pab.), Pivašiūnų (XVIII a. pab.), Medininkų (XVIII a. IV ketv.), Rozalimo (1796 m.), Notėnų (apie 1790 m.), Skaudvilės (po 1793 m.), Joniškėlio (1803 m.), Balbieriškio (1802 m.), Vidsodžio (apie 1807 m.), Gaurės (1808 m.), Kantaučių (1815 m.) ir kt. bažnyčių vargonai;
- 8 – Vilniaus Evangelikų liuteronų (1751–1753 m.), Vilniaus Kalvarijos (XVIII a. IV ketv.), Buivydžių (XVIII a. pab.), Geranainių (XVIII a. pab.), Naugarduko parapijinės bažnyčios (XVIII a. pab.), iš dalies Drujos bernardinų bažnyčios vargonai (XVIII a. III ketv.);
- 9 – Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios Oginskių koplyčios (apie 1770 m.), Pasienės (1765 m.), Pabaisko (XVIII a. pab.), Tabariškių (XVIII a. pab.), Vaiguvo (po 1804 m.), Antazavės (XIX a. pr.) bažnyčių vargonai;
- 10 – Nevarėnų bažnyčios vargonai (apie 1810–1820 m.).

bažnyčių buvo perkeltas tik A. G. Zelle's instrumentas (be prospekto), kuris tapo kito instrumento antroju manualu.

Nors Vilniuje žinomi vos keli nedideli A. G. Zelle's darbo instrumentai, tačiau jo mokėti nemaži mokesčiai valstybei leidžia manyti, kad meistras sukūrė nemažai vargonų, kurių dauguma buvo skirti provincijos ir LDK miestų bažnyčioms. Galbūt remiantis Seinų bazilikos vargonų prospekto panašumais į Karaliaučiaus ir Vilniaus mokyklų darbus, šiuos vargonus (datuojamus apie 1760 m.) būtų galima hipotetiškai priskirti A. G. Zelle's autorystei?

Tiksliai įvardyti A. G. Zelle's vargonų prospektų ypatumus trukdo per menkos žinios (žinomi jo darbai neišliko, išskyrus kelias Vilniaus liuteronų bažnyčios vargonų nuotraukas), kadangi panaši prospektų kompozicija tarp Vilniaus meistrų buvo gana reta, o ir išlikusių vargonų autorystė dar nenustatyta. Panašios kompozicijos prospektai žinomi Vilniaus Kalvarijų, Geranainių, Naugarduko Visų Šventųjų, iš dalies Drujos bernardinų bažnyčiose.

Taigi nors A. G. Zelle galima vadinti Vilniaus mokyklos įkūrėju, tačiau brandžiausiais ir stilistiškai išskirtiniausiais šios mokyklos pavyzdžiais reikėtų laikyti jo mokinių ir vėlesnių sekėjų darbus. Kadangi kol kas nemažos dalies Vilniaus mokyklai priskiriamų vargonų tiksli autorystė nėra žinoma, o darbai yra labai panašūs, tad išskirti kiekvieno meistro vargonų prospekto bruožus neįmanoma. Objektiviausia būtų sudaryti Vilniaus mokyklos vargonų prospektų tipologiją³⁶.

Siekiant sužinoti Vilniaus mokyklos prospektų kompozicijos kilmę, analogų reikėtų paieškoti Karaliaučiaus krašte. Lietuvos meistrų vargonų prospektuose būdingiausias simetriškai sudvejintas tridalis kompozicinis elementas (pusapvalis daugiabriaunis bokštas ir jį šonuose juosiantys tiesūs laukeliai, 3 pav.). Šis tridalis elementas yra netiesiogiai perimtas iš J. J. Mosengelio darbų (pvz., Almenhauseno³⁷ (XVIII a. pr.) bažnyčios, Karaliaučiaus katedros (1721 m.³⁸) ir kt. vargonai³⁹). Tokį elementą taip pat naudojo vargonų meistras Andreas Hildebrandtas (minimas 1709–1755) Gdanskio Šv. Jono bažnyčios pedalų dalies vargonų prospekte⁴⁰. Sudvejinto tridaliaus elemento kompozicija taip pat pastebima nežinomų Rytprūsių meistrų Tilžės reformatų bažnyčios (XVIII a. vid.) vargonų⁴¹ ir Šv. Lipkos bazilikos vargonų pozityvo (pristatyto 1751 m.) prospektuose. Vėliau, XVIII a. II pusėje, tridalių elementą Karaliaučiuje dažnai naudojo A. G. Casparini, J. Preuss ir kt. Tačiau, skirtingai nuo prūsiškų vargonų, vilniečių meistrų darbuose šios sudvejintos kompozicijos centre visada įterpiamas trečias, žemesnis, bokštelis (dažniausiai dvibriaunis, rečiau gaubtas, žr. 3 pav.). Pirmąkart tokia struktūra aptikta G. S. Caspari sukurtame⁴² Karaliaučiaus Neurosgärter (1737 m.⁴³) bažnyčios vargonų pozityve⁴⁴ (vok. *Rückpositiv*). Galbūt į Vilniaus vargonų prospektų kompoziciją reikėtų pažvelgti ir kitu kampu, evoliucijos prielaidas reikėtų paieškoti Lietuvoje.

Daugiau nei 90 nuošimčių Lietuvoje išlikusių vėlyvojo baroko ir rokoko stiliaus vargonų prospektų kompozicijų pagrindą sudaro du aukšti bokštai. Tokios dvibokštės kompozicijos kilmė gali būti susijusi su Vilniaus vėlyvojo baroko bažnyčių architektūra. Tarp bažnyčių bokštų esanti žemesnė centrinė fasado dalis iškilusiu fasadu paslepia šlaitinį stogą. Panaši dviejų aukštų šoninių ir žemesnės centrinės dalies kompozicija būdinga ir vėlyvojo baroko Vilniaus bažnyčių altorių kompozicijoms. Dvibokštėse bažnyčiose pagrindiniame fasade dažniausiai yra tik vienas centrinis langas, pro kurį į bažnyčią patenka saulės spinduliai, o virš didžiojo altoriaus esantis langas praleidžia saulės šviesą. Siekiant neužstoti šviesos, prospekto kompoziciją reikėjo formuoti abipus lango, o ne ties jo centru. Taip buvo suformuota dvibokštė struktūra su žemesne centrine dalimi ir jos viduryje įkomponuotu mažu bokšteliu. Skirtingai nuo didelių vėlyvojo baroko mūrinių bažnyčių, mažose Lietuvos medinėse bažnyčiose dėl žemo vargonų choro aukščio neužstoti galinio lango beveik neįmanoma. Gal todėl virš žemos vargonų prospekto centrinės dalies labai dažnai įkomponuota spinduliuojanti Apvaizdos akis. Skirtingai nuo Vilniaus, Karaliaučiaus krašto bažnyčių ir nedidelių vargonų prospektų architektūroje vyrauja vienabokštė kompozicija.

Kaip Vilniuje vėlyvajame baroke išstobulinta dvibokštė bažnyčių architektūra tapo šio laikotarpio Vilniaus mokyklos įvaizdžiu, taip ir vargonų prospektai Lietuvoje evoliucionavo ir virto savarankišku Vilniaus vėlyvojo baroko vargonų mokyklos tipu. Lietuvoje šio tipo kompozicija plėtėsi ar siaurėjo pagal instrumentų dydį, esamą vietą ir kt. Žemaitijoje šią kompoziciją meistrai naudojo net iki XIX a. antrojo dešimtmečio, o kartais net ilgiau. Pagal prospektų dydį galima išskirti net dešimt Vilniaus mokyklos meistrų grupei priskiriamų skirtingų vargonų prospektų kompozicijų (žr. 3 pav.). Vienų kompozicijų vargonų žinoma tik po vieną, du egzempliorius, kitų – po kelias dešimtis.

Įsigilinus į Lietuvos vėlyvojo baroko vargonų tipologiją, įvairių modifikacijų prospektų gausą, galima daryti išvadą, kad nors Vilniaus mokyklos meistrų darbuose pastebima Karaliaučiaus mokyklos bruožų tąsa, tačiau Vilniaus meistrų ir jų sekėjų sukurtas nemažas originalių vargonų kiekis rodo didelę lietuviškos vargonadarių mokyklos reikšmę ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Gauta 2005 05 09

Nuorodos

- 1 W. Renkiewicz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen 1633 bis 1944*, Würzburg, 1984, t. 1, S. 338.
- 2 J. Janca, rankraštis, Tübingen (dalis medžiagos paskelbta Olesen Ole internetiniame tinklalapyje apie Danijos

- vargonus: <http://musikhistoriskmuseum.kroyer.kulturhotel.dk/reg/ungefug.htm>).
- ³ Dabar Lenkija, Elk, vokiškai – Lyck.
- ⁴ M. Zgliński, Budownictwo organowe na terenie dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego do około 1850 roku w świetle najnowszych badań. Materiały, *Muzyka*, 2003, Nr. 3, Warszawa, s. 83.
- ⁵ J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa, 1972, s. 53. Danielius Wroblewsky's gimė Lischowene (dab. Lisowskiej Woli), netoli Elko.
- ⁶ D. Wroblewsky's vargonus taip pat statė Norvegijoje.
- ⁷ "Daniel Wroblewsky's laerekontrakt 1762". Iš: Olesen Ole internetinio tinklalapio apie Danijos vargonus: <http://musikhistoriskmuseum.kroyer.kulturhotel.dk/reg/ki00006.htm>; <http://musikhistoriskmuseum.kroyer.kulturhotel.dk/reg/ki00014.htm>.
- ⁸ Toliau pateikiama dalis dažnai cituojamos literatūros, kurioje Vilniaus meistrų darbai priskirti Karaliaučiaus meistrui A. G. Casparini:
- R. Gučas, *Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonai*, ISO Congres, Balticum, 2000, Vilnius, 2000 (lapai nenumeruoti);
- G. Grahm, A. McCrea, Towards a History of Organ-Building in the Baltic States, *The Organ Yearbook*, 1996, vol. XXVI, s. 32;
- J. Gołos, Casperiana Polonica, *Ars Organi* 30: 1091. 1967;
- J. Gołos, *Polskie organy ...*, s. 347;
- M. Brensztejn, Casparini, *Polski Słownik Biograficzny*, Krowcow, 1937, vol. 3, s. 207;
- E. Smulikowska, *Prospekty organowe w dawnej Polsce etc.*, Wrocław, 1989, s. 124–125;
- J. Galicz, Ruch muzyczny, *O organach w Wilnie*, 1861, Nr. 8–9, Warszawa s. 117–122;
- M. Morelowski, Snycerz Gędowski, mistrz Casparini i organy grupy wileńskiej XVIII w., *Prace i materiały sprawozdawcze sekcje Historii Sztuki towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie*, Vilnius, 1938–1939, t. 3, s. 309–317;
- R. Kruijt, straipsniai internetiniame tinklalapyje apie vargonų meistrus Casparini: www.fortunecity.com/tinpan/cliff/411/casparini/caspfram.htm.
- ⁹ Šių vargonų prospekto kompozicija laikoma Karaliaučiaus vėlyvojo baroko vargonų etalonu. Juo remiantis XIX a. II pusėje buvo perdaryti kelių Vilniaus bažnyčių vargonų prospektai.
- ¹⁰ Tyrinėjant vargonų prospektus reikėtų atkreipti dėmesį, jog baroko epochoje vargonų prospekto struktūra atspindėjo meistro kūrybos stilių ir instrumento dydį, buvo tarsi meistro „vizitinė kortelė“; klasicizme, priešingai, – vargonų prospekto kompozicija labiau priklausė nuo bažnyčios interjerą kūręsio architekto ir nerepresentavo vargonų meistro, neatspindėjo instrumento.
- ¹¹ 1765–1766 m. pastatyti Polocko Jėzuitų bažnyčioje, 1837–1839 m. pervežti į Vilniaus Šv. Jonų bažnyčią, vėliau keletą kartų padidinti ir rekonstruoti.
- ¹² Vargonų prospektų dydį ir iš dalies kompoziciją diktaavo instrumentai, todėl pastariesiems augant didėjo ir prospektai.
- ¹³ Šių menotyrininkų tyrimai rėmėsi tik vizualiu vargonų panašumu, neatliekant gilesnių tyrimų, akivaizdžiai atskleidžiančių originalo ir vėlesnių praplėtimų ribas. Gana dažnai suklaidina su baroku sugretintas neobarokas, o išvados daromos tik žiūrint į nuotrauką arba objektą iš atstumo. Šiame straipsnyje pateikiamų tyrimų rezultatai remiasi ne tik vizualiu panašumu, tačiau ir natūros tyrimais.
- ¹⁴ Iš tikrųjų kalbama apie Adamą Gottlobą Casparini (E. Smulikowska, ten pat ..., s. 229.)
- ¹⁵ Nors autorė užsimena, kad vargonai perkelti iš Augustinų bažnyčios, tačiau prospekte neišvelgia vėlesnių rekonstrukcijų bei klaidingai įvardija skulptūrinės grupės ikonografiją. Šv. Ceciliją ir smuikuojantį angelą menotyrininkė palaiko šv. Augustinu (tikriausiai susiedama su Augustinų bažnyčia) ir šv. Grigaliumi (E. Smulikowska, ten pat ..., s. 229).
- ¹⁶ Nors šiuo metu Vilniaus Augustinų bažnyčia uždaryta, o jos tūris padalytas keliomis gelžbetoninėmis perdangomis, tačiau, išmatavus beveik nepažeistą vargonų chorą (XX a. pradžioje rekonstruotas pagal buvusį XVIII a.) ir virš jo buvusį tūrį, paaiškėjo, kad skulptūros ant vargonų prospekto šoninių bokštų viršaus negalėjo tilpti.
- ¹⁷ Iš arti patyrinėjus skulptūras matyti, kad Karalius Dovydas yra sukurtas anksčiau už likusias. Dovydo, keturių viršutinių skulptūrų ir centrinio angeliuko stilistika yra trijų skirtingų laikotarpių.
- ¹⁸ *MAB RS*, f. 18, b. 181, l. 38.
- ¹⁹ Kadangi šiame straipsnyje vargonai nagrinėjami menotyriniu požiūriu, instrumentai plačiau neanalizuojami.
- ²⁰ Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios didžiųjų vargonų prospekto rekonstrukcija buvo analizuota ankstesnėje publikacijoje, tad šiame straipsnyje ši tema nebus nagrinėjama. Apie Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų prospekto ir instrumento rekonstrukciją bei autorystės klausimą plačiau: G. Povilonis, XVIII a. antros pusės Vilniaus vargonų statybos mokyklos meistrų vargonų prospektai: kompiliuota ar originalu?, *Vilniaus dailės akademijos darbai. Dailė*, 35, Vilnius, 2005, p.
- ²¹ E. Smulikowska, ten pat ..., s. 193, 218.
- ²² Autentiškąją prospekto dalį sudarė penki centriniai laukeliai (trys bokštai ir dvi plotmės). Vargonai sunaikinti Antrojo pasaulinio karo metu, išliko tik kelios archyvinės nuotraukos.
- ²³ J. Galicz, Ruch muzyczny, ten pat ..., s. 117–122.
- ²⁴ M. Morelowski, Snycerz Gędowski, mistrz Casparini i organy grupy wileńskiej XVIII w., ten pat, s. 309–317.
- ²⁵ W. Renkiewicz, J. Janca, ten pat ..., s. 338.
- ²⁶ F. Friedrich, *Der Orgelbauer Heinrich Gottfried Trost: Leben-Werk-Leistung*, Leipzig, 1989, S. 16–17.
- ²⁷ Prieš atvykdamas į Karaliaučių J. J. Mosengelis buvo privilegijuotas Hanoverio kunigaikščio vargonų meistras (Churfürstlicher Hannoverscher Privilegirter Orgelbauer) (M. Schaefer, *Das Silbermann-Archiv*, Wintertur/Schweiz, 1994, p. 176; G. Fock, *Arp Schnitger und seine Schule*, Kassel, 1974, S. 172).
- ²⁸ Johanno Tobiaso Gottfriedo sūnaus.
- ²⁹ Vilniuje A. G. Zelle minimas nuo 1737 m. (M. Paknys, Vargonų meistras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 58).

- ³⁰ Apie Vilniaus meistrus ir jų instrumentų ypatumus plačiau: G. Povilionis, Lietuvos barokinių vargonų vieta Europos vargonų kontekste, Istorinis naratyvas: problemos ir tyrinėjimai, *Vilniaus dailės akademijos darbai, Dailė*, 30, Vilnius, 2003, p. 63–86.
- ³¹ Šv. Kazimiero bažnyčioje A. G. Zelle vargonus pastatė apie 1740 m., XIX a. viduryje šie vargonai perkelti į Šv. Jurgio bažnyčią (J. Galicz, ten pat, s. 132). 1938 m. instrumentą iš pagrindų perdarė Vilniaus meistras Wacławas Biernackis, palikęs vos kelias dešimtis istorinio instrumento vamzdžių.
- ³² Katznase bažnyčios (Rytų Prūsija) vargonų dispozicija (apie 1720 m.) (W. Renkiewicz, J. Janca, ten pat ..., S. 217).
- ³³ Aizputes (Hasenpoth) bažnyčios (dab. Latvija) vargonų dispozicija (1737 m.) (Alvio Melbardžio informacija).
- ³⁴ Linköpingo baroko vargonų mokyklos įkūrėjas.
- ³⁵ Åtvid (1751 m.), Älvestad bažnyčių vargonų dispozicijos (R. E. Erici, A. Unnerbäck, *Orgelinventarium*. Stockholm, 1988, p. 390, 392).
- ³⁶ Šiame straipsnyje visų Vilniaus vargonų mokyklos meistrų prospektai analizuojami kaip visuma meistrų atskirai neišskiriant. Vilniaus mokyklos meistrai: Arendtas Gerhardtas, Michaelis ir Paulius Gerhardas Zelle, Johannas Christophas Ungefugas (iš dalies), Nicolausas ir Friedrichas Jantzonai, Joachimas Friedrichas Scheelis, Ludwikas Klimowiczus, Juozapas Wojciulewiczus ir keletas mažiau žinomų meistrų.
- ³⁷ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Heft II, Natangen, 1898, Königsberg, S. 12.
- ³⁸ P. Williams, *The European Organ*, B. T. Batsford Ltd, London, 1966, p. 280, 293.
- ³⁹ Tarp J. J. Mosengelio darbų yra ir Hamburgo mokyklos tipo prospektų (nuotrauka iš J. Janca, W. Renkiewicz, ten pat ..., S. XV).
- ⁴⁰ Vargonų nuotraukos ir piešiniai iš W. Renkiewicz, J. Janca, ten pat..., p. 202, il. 51.
- ⁴¹ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Heft V. Litauen, 1895, Königsberg S. 147.
- ⁴² Tuo metu pas jį jau dirbo A. G. Zelle.

⁴³ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Heft II, Königsberg. 1897, Königsberg, S. 243.

⁴⁴ Aptinkamas tik vienuose G. S. Caspari vargonuose. Dalis kitų jo prospektų galėjo būti analogiški, tačiau neišliko.

Girėnas Povilionis

ORGAN CASES BY VILNIUS ORGAN BUILDING SCHOOL OF THE 2ND HALF OF THE 18TH C.

Summary

In the 2nd half of the 18th c. a number of organ builders lived and worked in Vilnius. Though most of them were comers from German-speaking countries, Vilnius became their domicile, and here they established organ workshops. The organ building evolved influenced both by traditions of comer-masters and local artistic tendencies. So there formed a specific organ style of Lithuania, which today is called Vilnius Organ Building School of the 18th c.

In the article, the organ cases by Vilnius Organ Building School of the 18th c. are discussed and the question of independence of this organ building school is brought up-to-date. The architectural part of organ cases shows an unconventionality of Vilnius Organ Building masters.

The history of Vilnius School is traced. The analogies of works by the organ builders Arendt Gerhardt Zelle, Johann Christoph Ungefug, Nicolaus Jantzon, Johann Friedrich Scheel, Ludwik Klimowicz to the organs by masters of the Königsberg organ building school (Johann Josua Mosengel, Georg Sigismund Caspari, Adam Gottlob Casparini) are fixed. Also, the article continues solving the problem of Vilnius baroque organs erroneously assigned to Königsberg organ builder A. G. Casparini (the opposite opinion is based on the authentic look of the Vilnius Cathedral organ case in the 18th c., which is analogous to the organ case made by N. Jantzon in the the Budslav church).

An evolution of organ cases by Lithuanian organ builders is discussed also. The article presents ten archetypes of organ cases made by Vilnius Organ Building School of the 18th c.